

Проблеми теорії права

УДК 340.11«652»

І. В. Гетьман,
канд. юрид. наук,
завідувачка лабораторії європейського права
та порівняльного правознавства
Інститут державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України,
м. Харків

ГЕРМЕНЕВТИЧНА МОДЕЛЬ АРИСТОТЕЛЯ: ЮРИДИЧНЕ МИСЛЕННЯ Й ТЕОРІЯ ПРО СУДЖЕННЯ

Статтю присвячено системному аналізу однієї з актуальних методологій праворозуміння – герменевтики. Здійснено гносеологічне дослідження знань про герменевтичну проблематику універсального філософа доби античності – Аристотеля, зокрема, приділено увагу його думкам щодо побудови окремої теорії про судження, передумовам і процесу формування філософського та юридичного мислення як складової частини першого.

Ключові слова: герменевтична методологія, розуміння, пізнання, мислення, пояснення, судження, мисленнєва діяльність, юридичне мислення, античність, Аристотель.

Епоха транзиції, в умовах якої розгортається існування не лише українського, а й європейського соціуму, «визначає» трансформації в соціальній, економічній, юридичній і культурній сферах життєдіяльності людей. Закономірно, що при зміні суспільно-політичного ладу, глобальному трансформуванні економічних засад господарювання, прийнятті кардинально нових Конституції, законів, підзаконних нормативно-правових актів екзистенційно оновлюється весь арсенал теоретичних знань, що регулює відповідні взаємини в суспільстві. У межах цієї праці ми ведемо мову про «методологічне переозброєння» теоретичного шару знань юридичної науки, а саме:

1) появу нових методологічних підходів до розуміння права; 2) зміщення пріоритетів від держави на сторону особи; 3) зменшення ролі державного примусу при регулюванні правовідносин; 4) акцентування значущості людини, її життя, честі, гідності; 5) надання істотної ролі примирювальним та погоджувальним важелям права при виникненні конфліктної ситуації правового спілкування індивідів.

Вивчаючи одну з актуальних методологій праворозуміння – герменевтичну, хотілося б зупинитись на історичних засадах виникнення перших ідей з цієї проблеми. Неодноразово звертаючись раніше до генезису історико-хронологічного розвитку знань про загальну

теорію розуміння – герменевтику, в даному дослідженні буде проаналізовано герменевтичні знання за допомогою системного вивчення творчого доробку велетня античної філософської думки – Аристотеля. Вважаємо, що повністю виправданим є виокремлення поглядів Аристотеля з плеяди ідей античних мислителів, оскільки він у систематизованому вигляді представив усі надбання софістів, Сократа, Платона; піддав їх конструктивній критиці й зробив спробу побудувати власну теорію про судження (аналог сучасної концепції мисленнєвої діяльності, що розробляється автором) та концепцію тлумачення. Не можна оминати факт можливості евристичної діяльності у запропонованій проблематиці завдяки науковим пошукам С. С. Алексєєва, М. І. Козюбри, С. І. Максимова, І. П. Малинкової, О. В. Петришина, А. В. Полякова, П. М. Рабіновича, І. Л. Честнова та ін. [1; 5–10; 12]. На знак підтвердження подальшої актуалізації взятого курсу дослідження хочеться навести слова широко відомого в наукових колах П. М. Рабіновича про те, що сучасні інтерпретаційні проблеми правового регулювання не можуть бути вирішені за допомогою накопичених раніше знань у межах теорії правотлумачення, а потребують викорис-

тання досягнень загальної теорії розуміння (інтерпретації) – так званої герменевтики з її складовими частинами й підрозділами (семіотикою, логічною семантикою, лінгвістичною соціопсихологією і т. п.) [10, с. 62].

Аристотель (384–322 р.р. до н. е.), видатний мислитель античного світу, навчався у школі Платона, був вихователем А. Македонського. Енциклопедичний розум цієї людини дозволив систематизувати й узагальнити знання майже всіх наук природничого циклу, залишивши по собі не тільки вагомі наукові праці, але дійшовши до нащадків у своїй відомій цитаті: «...Платон – мій друг, але більший друг – істина. Істину шукати легко і важко, бо зрозуміло, що ніхто не може її цілком осягти, не може її повністю замітити, але кожен додає потрохи до нашого пізнання природи, та із сукупності цих фактів складається велична картина...» [2, с. 39, 40] (тут і далі – переклад наш. – І. Г.), викарбуваній на будівлі Національної академії наук у Вашингтоні (США). У «Метафізиці» (творах, що сліднують за фізикою, згідно з тлумачувальною традицією голови аристотелівської школи Андроніка Родоського) Аристотель, розвиваючи вчення про ідеї Платона, розробив власну теорію пізнання – вчення про судження.

Звернення до судження було не випадковим, оскільки в ті часи почала зароджуватися давньогрецька судова система, формувалося юридичне мислення, головною стадією судового процесу були дебати з розмірковуваннями, судженнями кожної із сторін, закладалися перші паростки адвокатури: «платні вчителі мудрості», софісти, на оплатній основі надавали послуги з відстоювання позицій протидіючих на суді сторін. Закономірно, що питання з матерії теорії про судження було поставлене безпосередньо судовою практикою того часу, адже за гроші софісти, добре володіючи практикою побудови суджень, могли довести все що завгодно на користь зацікавленої сторони, чиї інтереси вони б представляли. Тому Аристотель доклав власних зусиль, щоб унормувати галузь судочинства. Розпочав він у своїй праці «Метафізика» з азів побудови теорії про судження – пізнавальної діяльності людини. «...Усі люди від природи прагнуть до пізнання <...> тварини, на відміну від людей користуються образами уяви та пам'яті, а досвід використовують мало; людський рід звертається до мистецтва досвіду...» [2, с. 19]. Отже, можна відзначити, що, по-перше, митець виділив одну з ознак мисленнєвої діяльності

у ході пізнання – *мистецтво досвіду*. «...Оскільки досвід створив мистецтво, а недосвідченість – випадок...» [2, с. 14]. Досвід при мисленнєвій діяльності окреслює об'єкт пізнання, формує іншими словами знання про незнання (об'єкт пізнання), яке в конструкції мисленнєвого процесу *первинне розуміння (знання про незнання) – пізнання – розуміння (знання про знання) – тлумачення (пояснення) – правозастосування чи адаптація з подальшим застосуванням норм права* [Див.: 4] займає початкову стадію. Надалі Аристотель замислюється з приводу того, завдяки чому можна стверджувати, що має місце саме процес пізнання, а не якась інша начебто гносеологічна діяльність: «...знання і розуміння мають власною передумовою причину...» [2, с. 21], оскільки повне знання вміщує в собі знання про причину (яка, наприклад, обумовлює те чи інше явище). «...Бо навчать тільки ті люди, які вказують причини для кожної речі...» [Там само]. Отже, як передумова знання про знання є знання *причини*. Мудрець вперто працює над власним вченням про причини [Див.: с. 79–92] та зупиняється на класифікації видів причин: «...нам вочевидь належить досягти знання про первісні причини – ми тоді приписуємо

собі знання кожної речі, коли, на нашу думку, ми розуміємо першу причину...» [Там само]. Про причини автор «Метафізики» говорить у чотирьох значеннях: 1) сутності та суті буття (іншими словами, чому існує об'єкт, явище); 2) матерія і субстрат, що знаходиться в її основі (з чого складається об'єкт, явище); 3) те, звідки розпочинається рух; 4) причина, яка протилежна тільки-но названій, а саме «те, заради чого» існує об'єкт, явище, благо. Тому, як благо є мета виникнення і руху [2, с. 23]. Просуваючись у власних пошуках, філософ працює над проблемою складності пізнання, а втім і розуміння, причина останнього прихована у людській природі й не залежить від суб'єктивних характеристик того, хто пізнає: «...причина зумовлена не природою об'єкта пізнання, а слабкістю людської думки: як очі кажанів не мають сили перед денним світлом, так і наш розум – перед тими речами, котрі за своєю природою найясніші поміж усіх. І справедливо бути вдячними не тільки тим, чії думки ми розділяємо, але й по відношенню до тих, хто висловився більш поверхнево: адже вони привнесли щось, підготувавши нашу здатність до пізнання...» [Там само, с. 39]. Таким чином, можемо зробити проміжний висновок про необхідність

мистецтва досвіду і знання про причини для безперешкодного руху конструкції мисленнєвої діяльності, наведеної раніше. На стадіях передрозуміння та розуміння екзистенційно важливим уявляється з'ясування обставин, що стає можливим, якщо винайдено відповідь на схематичне запитання: «в чому *суть*» (людини, вогню, норми права, певного претендента). «...Найбільш повне знання про річ ми приписуємо собі в тому разі, коли будемо знати, в чому *суть*, – більшою мірою, ніж якщо ми узнаємо кількість або якість останньої...» [2, с. 114]. У своїх попередніх роботах ми вже намагалися побудувати актуальну конструкцію мисленнєвої діяльності в ході пізнання задля ілюстрації того, яку стадію в ній займає тлумачувальна діяльність, що нерозривно пов'язана із загальною теорією розуміння – герменевтикою [Див.: 4]. Тепер хотілося б довести право на життя вищевказаної мисленнєвої конструкції з історичного аспекту, а саме, використавши з цією метою положення книги сьомої «Метафізики» Аристотеля: «...розпочинаючи пізнавальну діяльність під час розуміння явища, необхідно в першу чергу перейти до сфери того, що найбільш за все знайоме. Адже пізнання в усіх людей проходить у такий спосіб – крізь те, що

більш осягнуте у своїй суті, до того, що менш осягнуте. ... все-таки слід взяти за точку відправлення те, що зрозуміло, хоча й погано, про річ *по суті*, а потім у такий спосіб намагатися пізнати те, що може бути зрозумілим *взагалі*, рухаючись, як було зазначено, послідовно крізь ці стадії...» [2, с. 115-116] (курсив наш – *І. Г.*). Сутність викладеного дає підстави стверджувати про формування Аристотелем власної теорії судження, яку він називав наукою. Довід останньої про те, що здатність до судження в процесі розуміння є характеристикою душі людини, при чому її розмірковуючої частини, складно не підтримати й зараз, вказавши тільки-но, що досягнення медичної науки й науки логіки ставлять дещо під сумнів таку здібність людської душі, переводячи всі ці процеси у лоно фізіологічних властивостей мозку людини.

Практичні моменти діяльності з тлумачення розкрито нами у статті, повністю присвяченій аналітичному аналізу трактату Аристотеля «Щодо тлумачення» [Див.: 3]. «Метафізика» додає до цих практичних порад (не застосовувати при тлумаченні багатозначних слів; не використовувати слів у непрямому значенні; табу на маловживані слова при тлумаченні) *наріжну ідею*, яка повинна

«червоною ниткою» проходити крізь мисленнєву діяльність тлумача про розуміння завдяки пізнанню, а потім вже й при тлумаченні й адаптації (наприклад, до права Євросоюзу). Отже, «... при осягненні суті визначаємого (*те, що пізнається* – уточнення наше. – *І. Г.*) може бути щось в проміжку між ними ... тому проміжні визначення повинні формуватися з протилежних. Тому що всі проміжні визначення належать до того ж самого роду, як і ті, у проміжку між якими вони надаються ... Дійсно, проміжними [станами] називаються ті, в які річ, що змінюється, повинна попередньо перейти (серед звуків – це перехід від найвищих до крайніх низьких у музичному ряді крізь проміжні між ними звуки, а серед кольорів – рухаючись від білого кольору до чорного, обов'язково крізь проміжні пурпуровий і сірий...)» [2, с. 175]. Неперевершене значення «Метафізики» відносно проблематики герменевтики права полягає у вдалих спробах надати авторське визначення семантики багатьох категорій, які в теперішній час належать до термінології юриспруденції й застосовуються в багатьох галузях українського законодавства. Аристотель «полегшив життя» сучасним вченим-теоретикам права, надавши визначення таким наріжним термінам

юриспруденції, як: а) володіння; б) користування; в) розпорядження річчю, що складають нині три непохитні правоміччя права власності; г) ціла річ та її частки; д) подільна річ та неподільна. Усі ці й багато інших категорій з упевненістю використовуються, зокрема, у цивільному та інших галузях вітчизняного законодавства.

Отже, підсумуючи всі надбання античного мудреця, необхідно відзначити, що він, по-перше, виділив сферу мислення і суджень, сформувавши власну теорію, з метою не тільки загального метафізичного розуміння, але й розуміння законів, оскільки філософ обстоював позицію щодо необхідності не

числом, а якістю тлумачення та інтерпретації «заставляти закони працювати» [11, с. 132-133]. По-друге, сформулювавши власну теорію, Аристотель приступив до описування і нормування останньої, підійшовши в такий спосіб дуже близько до визначення права, завдяки добутку саме герменевтичного підходу до праворозуміння, як сказали б ми зараз. По-третє, нормуючи хід мисленнєвої діяльності під час судочинства в добу античності, саме Аристотель розповсюдив на цю галузь загальний підхід, що прописував слідування правилам загальної логіки. І, нарешті, ми сподіваємося на дискусію серед науковців із запропонованої проблематики.

Список літератури: 1. Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия: некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи : моногр. / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 2000. – 256 с. 2. Аристотель. Метафизика / Аристотель ; пер. и прим. А. В. Кубицкого. – М.-Л. : Гос. соц-эконом. изд-во, 1934. – 348 с. 3. Гетьман І. В. Практичні моменти інструментальної герменевтики права на прикладі історичних аналогій / І. В. Гетьман // Держ. буд-во та місц. самоврядування : зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. П. Битяк. – Х. : Право, 2010. – Вип. 20. – С. 67–75. 4. Гетьман І. В. Мисленнєва діяльність у правовій герменевтиці як квінтесенція процесу адаптації законодавства України в умовах зближення з європейським правом / І. В. Гетьман // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2012. – Вип. 121. 5. Козюбра М. Рівні праворозуміння: антропологічний аспект / М. Козюбра // Щорічник укр. права : зб. наук. пр. / відп. за вип. О. В. Петришин. – Х. : Право, 2010. – № 2. – С. 5–15. 6. Максимов С. І. Право і політика: в пошуках балансу / С. І. Максимов. – Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 190–195. 7. Малинова І. П. Епистемологія права / І. П. Малинова // Рос. юрид. журн. – 1999. – № 3. – С. 153–159. 8. Петришин О. В. Проблеми соціалізації правової науки / О. В. Петришин // Право України. – 2010. – № 4. – С. 133–141. 9. Поляков А. В. Петербургська школа філософії права і задачі сучасного правознавства / А. В. Поляков // Правознавство. – 2000. – № 2. – С. 4–23. 10. Рабінович П. М. Герменевтика і правове регулювання / П. М. Рабінович // Вісн. Акад. правових наук України. – 1999. – № 2. – С. 61–71. 11. Розин В. М. Генезис права: методологічний і культурологічний аналіз / В. М. Розин. – М. : NOTABENE Медіа Трейд комп., 2003. – 336 с. 12. Честнов І. Л. Диалогічна онтологія права в ситуації постмодерну / І. Л. Честнов // Правознавство. – 2001. – № 3. – С. 45–52.

ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ АРИСТОТЕЛЯ: ЮРИДИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ И ТЕОРИЯ О СУЖДЕНИИ

Гетьман И. В.

Статья посвящена системному анализу одной из актуальных методологий правопонимания – герменевтике. Проведено гносеологическое исследование знаний о герменевтической проблематике универсального философа эпохи античности – Аристотеля, в частности, уделено внимание его идеям, касающихся построения отдельной теории о суждении, предпосылкам и процессу формирования философского и юридического мышления, как составной части первого.

Ключевые слова: герменевтическая методология, понимание, познание, мышление, объяснение, суждение, мыслительная деятельность, юридическое мышление, античность, Аристотель.

ARISTOTLE'S HERMENEUTIC MODEL: THE LEGAL THINKING AND THE THEORY ABOUT JUDGEMENT

Getman I. V.

Article is devoted the system analysis of one of actual methodology – to hermeneutics. Research begins with a historical context in which the first knowledge about the general theory of understanding – hermeneutics arose. In article gnoseological research of knowledge of a hermeneutic problematics of the universal philosopher of an epoch of antiquity – Aristotle is made, the attention in particular is paid to its ideas concerning construction of the separate theory about judgement, to preconditions and process of formation of philosophical and legal thinking, as component of the first.

Key words: hermeneutic methodology, understanding, knowledge, thinking, an explanation, judgement, cogitative activity, legal thinking, antiquity, Aristotle.

Надійшла до редакції 18.02.2013 р.